

ORD. PROF. DR. MEHMET FUAD KÖPRÜLÜ İLMÎ HAYATI VE ‘TÜRKİYE TARİHİ’ ADLI ESERİ MÜNASEBETİYLE TARİH ANLAYIŞI

* * *

ORD. PROF. DR. FUAT KÖPRÜLÜ, HIS SCIENTIFIC LIFE AND HIS
HISTORICAL METHODOLOGY BY MEANS OF HIS WORK
“TÜRKİYE TARİHİ”

Dr. M. Hanefi PALABIYIK*

“Ankara, 6 Aralık 1339 (1923)

Dârülfünûn Türk Edebiyatı Tarihi Müderrisi Köprülüzâde Mehmed Fuad Ef.’ye.

“Türkiye Tarihi”niğin gönderilen birinci kitabını büyük zevk ve istifade ile okudum. Eser kıymetlidir, mühimdir. Bunu vücuda getirmek için sarf ettiğiniz ve edeceğiniz mesaiyi takdir ediyorum. İhtisasınızın tecelli edecek eserleri millete, cumhuriyete ifa olunabilecek hizmetlerin en kıymetlileri mesabesinde bulunacaktır.

İlim feyzine teşne olanlarla beraber müteakip kitaplarınızın intişarına intizâr ederim efendim.”

Türkiye Reiscumburu

Gazi M. Kemal”

“Edebiyat tarihine heveskâr her Türk genci, henüz malzemesinden hiç biri hazır bulunmayan bu büyük millî ve ilmî abide için, izah edilen usûller dairesinde hiç olmazsa birer taş getirmeye çalışmalıdır; çünkü vücuda gelecek bu muhteşem abide, büyük ve şerefli Türk milletinin uzun asırlar arasında muhtelif muhitlerde geçirmiş olduğu fikrî ve hissî safhaları ve o muhtelif safhalarda tecelli eden Türk millî dehasının vahdetini ve azametini göstererek gelecek nesiller de aynı gayeye sevk edecektir. Türk edebiyat münevveribi için bundan daha asîl ve mukaddes bir hedef nasıl tasavvur olunabilir?”

Ord. Prof. Dr. M. Fuad Köprülü

Bu çalışma, büyük Türk tarihçisi ve aydını Ord. Prof. Fuad Köprülü’nün “Anadolu İstilasına Kadar Türkiye Tarihi” adlı eserini bir takım ilave ve gözden geçirmelerle yeniden yayın dünyasına kazandırmak için yaptığımız hazırlık münasebetiyle kaleme alınmıştır. Burada, ona etki eden ‘tarihçilik’ ile onun etki ettiği ‘tarihçilik’, öncesi ve sonrasıyla incelenmeye ve ayrıca mezkur eserin de böyle bir ortamdaki yeri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bu bağlamda, onun ilmi hayatı kısa da olsa ele alınmaya, talebelerinin sözleri ve değerlendirilmeleriyle bilhassa ‘Türkiye Tarihi’nin neşir yılı olan 1923’e kadarki tarihçiliğimizin durumu haurlatılmaya çalışılmış ve bir takım değerlendirmeler için de ilgili referanslara atflar yapılmıştır.

Cumhuriyet öncesi tarihimizde Türkler’i ve Türkiye’yi anlatan kitapların sayısı şüphesiz az olmuştur. Bu azlık tarihte çok aktif olan ve birçok coğrafyada iz bırakan bir millet için şaşılacak orandadır. Bu, Türklerin yazıya geçmeye geçecek ve yetecek oranda tarihte etkili olmamalarından dolayı olmadığı gibi, tarih yazacak insanlar yetiştirmemiş bulunmalarından dolayı da değildir. Bunları derken tarih kitaplarında Türkler’e ve Türk ülkelerine hiç yer verilmemiş olduğunu söylemek istemiyoruz. Peki öyleyse bu azlığın sebebi nedir? İleride bu konuya temas etmeyi düşünmekle beraber, malum olduğu üzere bunun için sayılabilecek bir çok nedenden bahsedilebilir: Birincisi hanedan adlarına göre yazılan tarihçilik, bizim tarih yazıcılığımızda da esastır. Bu nedenle Türklerden bahis veya “Türkler” başlığı yerine Türk Devletlerine atflar ve ayrılmış bölümler vardır. Mesela Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular vs. gibi. Tabii ki, bunların Türk olduğu tasdik edilmekle beraber başlık, bölüm ve kitap isimlerinde milleti ve milliyeti ifade eden bir cümleye genelde rastlanmamaktadır. İkincisi ise; Tarihte kurulan Müslüman-Türk Devletlerinin halifeye tâbi, onunla birlikte mevcut ve kişilikli algılanmasından dolayı, Türkler’e “Halifelerin Tarihleri” içerisinde yani İslam ümmetini bir parçası olarak yer vermişlerdir. Üçüncüsü, henüz günümüzdeki gibi bir “Milli Devlet, Milliyet ve Milliyetçilik” duygusundan yoksunluktur. Ayrıca yazılan eserler doğrultusunda bir milletin tarihini anlatma yerine anlatılanlar daha çok vak’anüvisler tarafından kaleme alınmış veya başkalarının aynı tarzda yazılmış kronolojik bölge veya bir hanedanın bir döneminin tarihidir.

Türk Milletinin tam bir tarihini yazmak veya “Tarihte Türkler”i ortaya koymak tüm bu sayılanların hatta daha başka sebeplerin bir arada aşılmasıyla mümkündür. Ancak bunu yapacak zihinlerin varlığı, dünyanın çoğu yerinde olduğu gibi, Türkler’de de Fransız İhtilalinden ve ‘Müli Duygu’nun gelişip güçlenmeye başlamasından sonraki dönemde olabilmıştır.

Çok iddialı konuşmuş olmamakla beraber, Meşrutiyet’e kadar mezkûr tarzda eserlerin kaleme alınmadığını söylemenin yanlış olmayacağı kanaatindeyiz. Câhız ve İbn Hassûl’un eserleri¹ Türkler hakkında olmakla beraber “Türklerin Tarihi” şeklinde olmadığı gibi, tarihî eser hüviyetinde de değildir. Bu eserlerin kaleme alındığı ortama bakıldığı zaman, böyle eserlerin kaleme alınıp sebebi iyi anlaşılabilir bir şekilde, bu ve daha sonraki dönemlerde de, yukarıda ifade ettiğimiz türden millî tarih diyebileceğimiz eserlerin kaleme alınmaması anlaşılabilir bir durumdadır.

Bırakın daha önceki dönemleri, Meşrutiyet döneminde milliyet ve milliyetçilik

¹ el-Câhız, Ebû Osman ‘Amr b. Baht, *Menâkıbu Cundi’l- Hilâfe ve Fezâilü’l- Etrâk, Hilâfet Ordusunun Menâkıbeleri ve Türkler’in Faziletleri*, önsöz ve notlarla çev.: Ramazan Şeşen, Ankara, 1988, 2. baskı 108 s.

İbn Hassûl, Ebû’l-‘Alâ Muhammed, (v. 450/1048), *Tafdilü’l- Etrâk ‘alâ Sâiri’l- Ecnâd ve Menâkıbu’l- Hazreti’l- Aliyyi’s- Sultaniyye*. Bu eserin Abbâs el-‘Azzâvî tarafından yapılan ilaveli notlar, önsöz, metin ve Türkçe’ye tercümesi için bkz: Şerafettin Yalçınkaya, “İbn Hassûl’un Türkler Hakkında Bir Eseri”, *Bellekten*, IV/14-15, 1940, s. 235-266 ve Arapça metin 1-51

şuurunun uyunmasından sonra bile, topluma sunulabilecek karakterde hem bilimsel ve çağdaş nitelikli hem de derli toplu bir "Türk Tarihi'nin yazıldığını göremiyoruz.² Yine böyle eserlerin kaleme alınması maalesef çok sonralara kalmış ve bu ihtiyaç, ancak Cumhuriyet Dönemine ve bilhassa Atatürk'ün teşebbüslerine kadar sürmüştür.

Cumhuriyetin kurulmasından önce Osmanlı aydınları arasında Milliyetçilik, Türkçülük, İslamcılık ve Garpcılık cereyanlarının başladığı, bunun sonucunda da, bu anlayışı besleyen ve destekleyen oluşumlarının meydana geldiği ve bu hususta yoğun bir neşriyatın yapıldığı malumdur. Buna rağmen Batıyla bir asırdır ciddi bir şekilde yüz yüze gelen Türk Toplumunun ne gibi bir tavır alacağı ve gidişinin nereye ve nasıl olacağı ilmi bir surette ortaya konamamıştır.³ Bu esnada millet ve devletin geleceği için yapılan neşriyatın sahibi olan nesil ve takipçileri, hem yeni Türk Devletinin kurulması ve yaşaması için çalışmışlar ve bunun için -mesela Kurtuluş Savaşında- canlarını vermişler hem de savaş sonrası ilan edilen cumhuriyeti ve kurulan yeni devleti madden ve manen desteklemişlerdir. Bu kişiler fikrî hayat kadar siyasî hayatta da rol almışlar hatta milletvekilliği ve bakanlık gibi görevlerle de fiilen daha yoğun hizmette bulunmuşlardır. İşte bu kişilerden birisi olan Fuad Köprülü, içinde yaşadığı tarihin hakkını her yönden vermiş, hem etrafındakilere hem de mensubu bulunduğu devlet ve millete gereken borcunu gereğince ödemiştir.

1800'lü yılların sonları ve 1900'lü yılların başlarında uyanan ve ürün vermeye başlayan 'Millî Ruh'u belirleyici ve yönlendirici birçok isim vardır ve bunların başında şüphesiz Ziya Gökalp gelmektedir. Medeniyet davasının hayatî ehemmiyeti karşısında millî ıstırap ve temayülleri, büyük insanlara mahsus bir ruh sezişi ile anlayan ve duyan Ziya Gökalp, modern sosyolojinin verilerine dayanarak, meseleleri, ana hatları ile de olsa, az çok çözüme çalışıp, medeniyet ve fikir tarihimize mümtaz bir mevki işgal etmiştir.⁴ Gökalp'in "Türkleşmek, İslamlaşmak ve muasırlaşmak" tarzında üç kelime ile ifade edilen fikirleri, tarihî ve içtimâî şart ve imkanlara göre yeterince derinlemesine araştırılmış ilmi temellere dayanmasa bile, devrinde mevcut olan Garpcı ve İslamcı fikirlere göre daha geniş ve realitelere daha uygun bir görüş ve anlayış ifadesidir.⁵ (...) Ziya Gökalp'in daha ziyade *seziş* halinde ortaya koyduğu fikirleri, devrin milliyetçi seçkinleri tarafından benimsenmekle beraber, muarızlar tarafından sathî ve keskin tenkitlere hedef olmuş ve o zaman oluşan 'Gökalp Mektebi' bu yüzden hayli sarsılmıştır.⁶

Köprülü'yü daha iyi anlayabilmek için işte bu zamanın ve önceki dönemlerin kültür

² Tarih-i Osmanî Encümeni'nin yayınları ile (Tarih-i Osmanî Encümeni hakkında bkz.: Mahmut Şakiroğlu, **Memleketimizde Toplu Tarih Çalışmaları I-II, Tarih ve Toplum**, c.: VI, sayı: 36, Aralık 1986, c.: VII, sayı: 38, Şubat 1987. Köprülü'ye çağdaş olan Şemseddin Günaltay'ın eserlerini istisna edecek olursak, görebildiğimiz kadarıyla, Mustafa Celaleddin Paşa'nın 1869 yılında yayınladığı "Eski ve Yeni Türkler" adlı eseri ile, Şıpkı Kahramanı Hüsnü Süleyman Paşa'nın (1838-1892) "Tarih-i Alem"de (İstanbul, Harp Okulu Basımevi, 1887, Lise 2. Sınıfların Ders Kitabı) 'Türklük hakkında verdiği bilgiler kabilinden Türkler ve Türk tarihinden bahseden eserlerin sayısının oldukça az olduğunu görmekteyiz. Bu esere, 1875 Paris Coğrafya Kongresinde ikinci Rütbe madalya verilmiştir. Nejat Kaymaz, "Türkçü Tarih Görüşü", **Felsefe Kurumu Seminerleri**, Ankara, 1977, 438; M. Orhan Bayrak, **"Osmanlı Tarihi" Yazarları**, İstanbul, 1982, 111

³ Bugün bile bu meselenin halledilmiş ve aşılmış olduğunu ifade etmek maalesef çok zor görünmektedir.

⁴ Osman Turan, "Mukaddime", 60. **Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı**, İstanbul, 1953, VIII

⁵ Turan, "Mukaddime", VIII

⁶ Turan, "Mukaddime", IX

birikimini ve ilmi faaliyetlerini siyasî gidişatıyla beraber görmenin doğru olduğuna ve konumuz açısından da bütün bunları, Köprülü'nün eser ve hayatı⁷ ile takip etmenin gerekliliğine inanıyoruz.

Gerek Gökalp'in gerekse diğerlerinin yaptığı tartışmalar ve yazdıkları konular, hem önemli, hem aktüel, hem de hiç ele alınmamış konulardı. Bunu gerek hukuk, tarih ve gerekse edebiyat alanlarında çokça görmekteyiz. İşte bu tartışmaların yoğunlaştığı dönemde Gökalp'in tesir ve muhitinde bulunan yeni bir sima, onun kadar şumullü olmamakla beraber, daha müspet ve daha sağlam bir yol açmak suretiyle ilim ve medeniyet tarihimizde müstesna bir mevki kazanmış ve böylece, o cepheden Ziya Gökalp'in fikirlerini ilmî esaslar üzerinde yaşatacak imkanlar hazırlamıştır. Bu sima Fuad Köprülü'dür ve o, çalışmalarını da, doğrudan doğruya hal ve istikbalden ziyade Türk milletinin tarihteki medenî ve kültürel faaliyetlerine, bu hususta bir çok mühim problemlerin vaz' ve halline teksif etmek suretiyle medeniyet sentezi davamızın bir cephesi için zarurî olan ilmî temelleri atmıştır. Bunu tâ o zaman fark eden Ziya Gökalp, eserinde Türkçülüğün tarihini anlatırken Köprülü için: "Fuad Köprülü, Türkoloji sahasında büyük bir bilgin ve alim oldu. İlmî eserleri ile Türkçülüğü aydınlattı." demiştir⁸

Köprülü'yü tanımak için daha gerilere gidecek olursak, 1890 yılında doğan Köprülü'nün, kültürlü bir aile içinde olmaktan aldığı faydayla daha üniversite öğrenciliğinden önce kitap ve kütüphaneye ciddi bir şekilde tanışmış ve hatta dergi çıkarıp şiirler yazmış olduğu görülecektir. Bu döneminde iyi seviyede Farsça ve okuduğunu anlayacak şekilde de Arapça öğrenen Köprülü, üniversite yıllarında da devrinin hemen hemen diğer tüm aydınlar gibi Fransızca'yı öğrenir. O İstanbul Hukuk Fakültesi Öğrencisi iken İkinci Meşrutiyet ilan edilmiştir (1908). Bu fakülte'deki hocalarını yetersiz görerek fakültcyi bırakan Köprülü, bir yandan Fransızca'sını ilerletirken diğer yandan dünya edebiyatı tarihini ve klasiklerini okumakta ve hatta Türkçe'ye de çeviriler yapmaktaydı. O, şimdi bir taraftan tamamen basın ve yayının içindeyken diğer taraftan çeşitli liselerde Türkçe ve Edebiyat derslerine girmeye başlıyordu. Öte yandan 1908'de Türk Derneğine, 1911'de de Türk Yurdu Cemiyetine üye olmuş ve Türk Ocağının 'Hars Heyeti'nde görev almıştır.

"Köprülü'nün mesleğine başladığı devirdeki havaya uygun olarak, onun tetkiklerinde daima milliyetçi görüş hakim olmuştur. Lakin bu hareket mebdci, onu hiçbir zaman ilmin zarurî bir şartı olan objektiflikten ve tarafsızlıktan uzaklaştırmamış, hadise ve vesikaları zorlamaya sevk etmiş değildir. Bilakis mutlak surette hakikatin sadık bir araştırmacısı olmak vasfı onun eserlerinde her an müşahede edilebilir. Milliyetçi duygularsa, sadece onun büyük Türk tarihinin aydınlanması aşkını tahrik etmiştir."⁹ Onun milliyetçi anlayışının asıl manası, modern telakkisiyle ve çeşitli cepheleriyle yapılacak objektif tarih tetkiklerinin, millî kültürün kuruluşu ve gelişmesinde haiz olduğu büyük ehemmiyet üzerinde durmasıdır.

Bu sıralarda şiir, edebiyat, sosyoloji ve tenkit yazılarını muhtelif gazetelerde yayınlarken diğer taraftan Fransızca'dan tercüme yapıyordu. Onun 1913'te İstanbul

⁷ Köprülü'nün biyografisinin yazılmasında en fazla "Orhan F. Köprülü, **Fuad Köprülü**, Ankara, 1987, Kül. ve Tur. Bak. Yay. 1-13" adlı eser kullanılmış ve bu ilgili yerlerde dipnot olarak da verilmemiştir.

⁸ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, haz.: Mehmet Kaplan, İstanbul, 1980, 14

⁹ Turan, "Mukaddime", XIX; Turan, "Türk İliminin Abidesi: Prof. Fuad Köprülü", **Türk Kültürü**, yıl: IV, sayı: 47, Eylül 1966, 937

1917 Milli Edebiyat

Milli Vezin

Bizde Milli Tarih Yazılabilir mi?

1918 Osmanlı Edebiyatının Başlangıcı

Türk Sanatı Hakkında

1920 Selçukiler Devrindeki Anadolu Şairleri

Türk Edebiyatı Tarihi I

1922 Türk Edebiyatının Ermeni Edebiyatı Üzerindeki Tesiri

Anadolu'da İslamiyet

1923 XI. Asırda Türk Edebiyatı

Milli Edebiyat Tetkikleri

Bir kısmını buraya aldığımız, milli tarihin bir çok cephelerini ortaya koymaya yönelik sergilenen faaliyetler, tabii ki, Gökalp'in olduğu gibi Cumhurbaşkanı Atatürk'ün de dikkatini çekmiştir ve o da, 1923'te neşredilen 'Türkiye Tarihi I' adlı eserinden övgüyle söz ederek gönderdiği mektupta şunları söylemiştir:

“Ankara, 6 Aralık 1339 (1923)

Dârülfünûn Türk Edebiyatı Tarihi Müderrisi Köprülüzâde Mehmed Fuad Ef.'ye.

“Türkiye Tarihi”nizin gönderilen birinci kitabını büyük zevk ve istifade ile okudum. Eser kıymetlidir, mühimdir. Bunu vücuda getirmek için sarf ettiğiniz ve edeceğiniz mesaiyi takdir ediyorum. İhtisasınızın tecelli edecek eserleri millete, cumhuriyete ifa olunabilecek hizmetlerin en kıymetlileri mesabesinde bulunacaktır.

İlim feyzine teşne olanlarla beraber müteakip kitaplarınızın intişarına intizar ederim efendim.”

Türkiye Reiscumhuru

Gazi M. Kemal¹³

Köprülü'nün talebeleri arasında yerini alan Halil İnalçık da hocasının bu eseri hakkında, “Millî Mücadeleden zaferle çıkmış olan yeni Türkiye'ye sunulan bu eser, o zamana kadar yapılmış incelemelerin açık ve derin bir terkibini vermekteydi.” demektedir.¹⁴

Bu zamana kadarki çalışmalarından dolayı böyle taktir ve övgülere mazhar olan Köprülü, asıl mühim neşriyatını bundan sonra yapmıştır. Avrupa medeniyetinin esasını teşkil eden ilmi zihniyet ve metotların, Türkiye'ye nakil ve tesisindeki hizmetleri hiçbir itiraz kabul etmeyecek kadar açıktır ve Onun “Türkiyat İlmî'nin kurucusu olduğu ve bu

¹³ Sadi Borak, Atatürk'ün Özel Mektupları, 1970, Varlık Yay., 166

¹⁴ İnalçık, “Türk İlmî ve M. Fuad Köprülü”, 292

konuda dünya çapında ortaya koydukları son derece şayan kabul edilmiştir.¹⁵

1924 yılında Atatürk'ün emir ve direktifleri doğrultusunda bakanlar kurulu kararıyla kurulmuş olan Türkiyat Enstitüsünün başına getirildi. Aynı yıl sonunda Atatürk, İstanbul'da uluslararası bir Türkoloji Kongresinin yapılmasını ve bu işe Köprülü'nün görevlendirilmesini Maarif Vekaletinden istemiş, ancak bu işi yapacak kadronun yetersizliğinden dolayı 1925'de yapılması istenen bu kongre 1973'de yapılabilmektedir. O, bu sıralarda İlahiyat Fakültesi'nde "Türk Dini Tarihi" (1925), İstanbul Mülkiye Mektebi'nde "Siyasi Tarih" (1923-29), Sanayi-i Nefise Mektebi'nde de "Medeniyet Tarihi" (1926-29) derslerine giriyordu.

Uluslararası kongrelere de katılan Köprülü, ilk olarak 1923'de Paris'de toplanan Dinler Tarihi Kongresine, 1925'de Rus İlimler Akademisininin 200. kutlama törenlerine ülkemiz adına katılmış ve Sovyet İlimler Akademisininin muhabir üyeliğine seçilmiştir. 1926'da Bakü'deki Türkiyat Kongresine katılmış, 1927'de de Almanya Heildelberg Üniversitesi tarafından fahri felsefe doktorluğu payesi verilmiştir.

Köprülü'nün ilim alanında ses getiren yazıları arasında, Türk Medeniyet tarihi sahasındaki çalışmaları da vardır: 1931'de yayınladığı "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülâhazalar" adlı makalesi bunlardan biridir. Yine bu sene "Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası"nı kurmuştur. 1933'de İstanbul Üniversitesine dönüştürülen Darülfünûn'un Edebiyat Fakültesi Dekanlığına getirildi. 1934'de Sorbonne'da verdiği konferans Osmanlı Devletinin Kuruluşu hakkındaki bazı tezleri çürüttü ve yeni görüşler sundu. 1934'de A. Nihat Tarlan'la birlikte İran'a Firdevsî'nin 1000. Doğum Yılı'nı kutlama törenlerine katılmıştır. 1944 'de çıkardığı Türk Hukuk Dergisi Mecmuası" onun çıkardığı ilk sayıdan sonra elini çekmesiyle daha çıkmamış olmasına rağmen, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası çıkmaya devam etmiş ve ilgili sahada eserler vermiştir.

Atatürk'ün istek ve hedefleri doğrultusunda 1935 de Kars'tan milletvekili seçildi. Yoğun işlerine rağmen İstanbul Üniversitesinde Türk Edebiyatı Kürsüsünü korumaya devam ederken, yeni kurulmuş olan Ankara Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde 'Orta Zaman Türk Tarihi' ve Siyasal Bilgiler Okulu'nda da 'Türk Müesseseleri Tarihi' kürsülerinin başına geçmişti.

Köprülü artık sadece Edebiyat Tarihçisi değil doğrudan doğruya tarihçi yetiştirmek ve genç nesle Türk Müesseselerinin tarihini anlatmak imkanına kavuşuyordu. O sıralarda öğrencisi, daha sonraları büyük tarihçiler olan şu isimleri hepimiz tanımaktayız: Osman Turan, M. Altay Köymen, Halil İncelik, İbrahim Kafesoğlu, Bahaeddin Ögel, Neşet Çağatay, Şerif Baştav, Tayyip Gökbilgin vb.

Köprülü yazdıklarıyla birçok meslektaşına ışık tutmakla beraber, çalışmaları hususunda işaretlediği problemler de öğrencileri ve öğrencilerinin öğrencileri tarafından aydınlatılmaya devam etmiş ve hâlen devam etmektedir, ki, bu konu ileride ele alınacaktır.

İlmi faaliyetleri dünyada takdir görmüş ve 1927 yılında Almanya'da aldığı fahri felsefe doktorluğu payesine ilaveten, 1937'de Atina Üniversitesi, 1939'da ise Sorbonne

¹⁵ F. Abdullah Tansel, "Önsöz", **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Yay.: Orhan F. Köprülü, Ankara, 1991, 7. baskı, X

Üniversitesi fahri doktorluk payesini vermiştir. 1947'de Amerikan Şark Cemiyeti'nin Şeref Üyeliği, 1959'da Amerikan Tarih Cemiyeti'nin Şeref Üyeliğini, 1964'de London School Oriental and African Studies'in muhabir üyeliğini almıştır. 1956 yılında da Karaçi Üniversitesi fahri doktorluk unvanını tevcih etmiştir.

Onun vazetdiği usuller ve yetiştirdiği öğrencilerinden dolayı da Türkiye için bir "Köprülü Mektebi"nden söz edilmesi mümkündür. Hatta bu durum Barthold gibi müsteşrikler tarafından da itiraf edilmiştir: "Bu alimin tetebbuları sayesinde İstanbul'da, bugünkü filolojik ilimlerin istediği derecede yüksek ilmi bir mektebin tesisine esas vaz edilmiş oldu. Köprülü-zade'nin tetebbuları sayesinde Türkiyat ilim sahası, gerek tarih, gerek lisaniyat itibarıyla evvelki vaziyeti ile mukayese edilemeyecek derecede yükselmiştir..."¹⁶

Bırakın Avrupa'da tahsil görüp de oradaki ilmi zihniyeti Türkiye'ye getirmeyi, bizzat kendilerinin tesis ettikleri ilimleri dahi Türkiye'de tahsil edemeyen Köprülü ve Gökalep gibi alimler, muasır medeniyeti yakalamak yolunda üzerlerine düşeni yapmışlardır. Nitekim meşhur Türkolog P. Wittek de Köprülü için şöyle der: "O, yeni ve hür Avrupaî zihniyete kavuşmak vazifesini kendi kuvvetiyle ve tamamen halletmiş bir insandır. Bizlerden bazılarımızın gayet tabii olarak içinde yaşadığımızdan dolayı edindiğimiz şeyi o şahsi kudretiyle elde ederek Avrupa ilmencilerimizden daha derin bir rabıta ile bağlanabilmiştir."¹⁷

1941 yılından sonra milletvekilliği ile üniversite hocalığının birlikte yürütülmesini öncelikle karar üzerine kürsülerini bırakıp meclisin çatısı altında kalma kararını vermiştir.

Köprülü, üç dilde yayınlanan Encyclopedie de l'Islam'a çeşitli maddelerle katkıda bulunmuş ve onun 1940'dan itibaren İslam Ansiklopedisi adıyla Türkçe yayınlanmaya başlamasından sonra da, çok yoğun işlerine rağmen bu işin içine de girmiş ve 71 madde ile ansiklopediye katılmıştır.

Bu tarihten sonraki ilmi faaliyetlerinden bahsedecek olursak, Dışişleri Bakanı iken Paris'de bulunduğu bir sırada Sorbonne Üniversitesinde Selçuklu Tarihi hakkında bir konferans vermiştir. 1957'deki istifası ve siyasetten çekilmesinden sonra 1958-59'da Amerika Harvard Üniversitesinin davetlisi olarak Cambridge'deki araştırma merkezinde çalışmış ve burada da çeşitli konferanslar vermiştir.

Millî tarih üzerine yazdığı bazı yazıları da bu devrededir: 1941'de "Altınordu'ya Ait Yeni Araştırmalar" ve 1943'deki "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları"

Edebiyat Tarihi ve Filoloji sahasında da yetişen meşhur talebeleri vardır: Tahsin Banguoğlu, Şerif Boratav, O. Şaik Gökyay, Nihal Atsız, N. Sami Banarlı, Ziya Karamuk, Abdülbaki Gölpinarlı, R. Melül Meriç, F. Abdullah Tansel, Mecdud Mansuroğlu, Mehmet Kaplan, Ahmet Atç, Şükrü Elçin vb. 'Köprülü Mektebi'nin önde gelen mensuplarıdır.

Köprülü'nün çalıştığı ekipte de şu isimler vardır: Abdulkadir İnan, R. Hulusi Özden, R. Rahmeti Arat, Şerafettin Yaltkaya, Kilisli Muallim Rifat, Ahmet Caferoğlu, Akdes N. Kurat ve Kıvamuddin Burslan. Bu ekibin çıkardığı Türkiyat Mecmuası ve tertiplemediği kongreler son derece faydalı olmuştur.

¹⁶ Turan, "Mukaddime", XI

¹⁷ Turan, "Mukaddime", XI

Türk Tarih Kurumunun kurulmasından önce Türk Tarih Encümeni'nin başkanlığını yapmış daha sonra Türk Tarih Kurumu üyeliğine seçilmiş ve 1936-41 yılları arasında Ülkü Mecmuasının müdürlüğünü de yürütmüştür.

Köprülü'nün, Türklüğü tarih ve halde dağıldığı uzak coğrafi genişlikte ve bir küle olarak telakki eden 'milliyetçi' görüşü, müstakbel ilmi çalışmalarının genişliğini ve verimliliğini temin bakımından hayırlı bir başlangıç ve araştırmalarındaki başarının amillerinden biri olmuştur. Cl. Huart'ın dediği gibi, "İstanbul Hükümeti'ni o kadar elim maceralara sürükleyen Turancılık hareketi, bizzat Türklerin nazarlarını kendi tarihlerine çevirmelerine hizmet etmiştir. Zira İslamiyet'in kuvvetli tesirlerine rağmen garp Türklüğü, tarihi, kültür ve bir çok an'ane ve müesseseleriyle Orta Asya'ya ve İslam'dan evvelki devre bağlı idi." Bu sebeple Köprülü, henüz ilmi zaruretler kendini hissettirmeden önce bu görüş ve temayül sayısında garp Türkleri'nin tarihi ve kültürel tekâmüllerinin menşelerine gitmek ve bunları bulmak imkanına malikti.¹⁸

Kültür meseleleri karşısında tamamıyla Ziya Gökalp'le birleşmekte idi. O, çalışmalarında sosyolojinin metotlarından çok faydalanmış, mazide içtimaî kanunların icra edeceği hükümleri araştırmış ve bulmuştur.¹⁹ Buradan yola çıkarak, İslamiyet dairesine girdikten sonra da Türkler'in eski düşünüş ve inanışlarından kültür ve ananelerinden birçok unsuru da muhafaza ettiklerini ve bunun neticesi olarak da İslamiyet anlayışlarında ve yeni bir İslamî cemiyet meydana getirmelerinde bir hususiyet arz ettikleri görüşüne varmıştır. Bunu Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar' (1918) ve 'Anadolu'da İslamiyet'²⁰ (1922) kadar 'Bektaşiliğin Menşeleri' (1926) ve 'Türk Moğol Şâmâniliğinin İslam Tasavvuf Tarikatları Üzerindeki Tesiri' (1929) gibi makalelerinde izlemek mümkündür.²¹

Bir millî edebiyatın kurulması fikrini muarızlarına karşı müdafaa etmiş ve edebiyatın millî kültür ve mefkurelerle dolduğu müddetçe yaratıcı ve orijinal olduğunu savunmuştur.²² O, ileri ve çok cepheli manada bir tarihçi olduğu için meşgul olduğu meselelerin önemi ve çokluğu bütün mesaisini Edebiyat Tarihine²³ teksif etmesine imkan vermemiştir. Ancak sonraları İslam Ansiklopedisi'nin Türkçe neşri için yazdığı maddeler, edebiyat tarihinin birçok meselesine ışık tuttuğu gibi, bu arada Türk dilinin inkişafı hakkında da yazılar yazmıştır.²⁴

Türk hukuk tarihine dair yazdıklarıyla²⁵ da, Türkler'in İslamiyet'i kabul ederken,

¹⁸ Turan, "Mukaddime", XII

¹⁹ Turan, "Mukaddime", XV

²⁰ Bu makale, Franz Babinger'in "Anadolu'da İslamiyet-İslam Tetkikâtunun Yeni Yolları", adlı makalesiyle birlikte İnsan Yayınları tarafından günümüz Türkçesine sadeleştirilmeden aktarılmıştır. F. Babinger-F. Köprülü, **Anadolu'da İslamiyet**, yay. haz.: Mehmet Kanar, İstanbul, 1996

²¹ Turan, "Mukaddime", XV-XVI

²² Turan, "Mukaddime", XIII

²³ Edebiyat Tarihine ait makalelerinin bir kısmı toplanmıştır: M. Fuad Köprülü, **Edebiyat Araştırmaları I-II**, İstanbul, 1989, (1. cilt 3. baskı), Ötügen Neşriyat. Ayrıca M. Fuad Köprülü, **Türk Edebiyatı Tarihi**, yay.: Orhan F. Köprülü ve Nermin Pekin, İstanbul, 1986, 4. baskı, Ötügen Neşriyat

²⁴ Turan, "Mukaddime", XV

²⁵ Bu konudaki çalışmaları ve ansiklopedi maddelerinin birçoğu kitap olarak yayınlanmıştır: M. Fuad Köprülü, **İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi**, yay.: Orhan F. Köprülü, Ankara, 1983, Ötügen Neşriyat; ve ayrıca, W. Barthold ve M. Fuad Köprülü, **İslam Medeniyeti Tarihi**, Ankara, 1984, 6. baskı, Diyanet İşleri Bşk. Yay.

müslüman devletlerdeki içtimaî ve hukukî müesseseleri olduğu gibi kopya etmeyip, eski millî unsurlarının da bulunduğunu ortaya koymuştur. Bu husustaki önyargıları ve yanlış kanaatleri yıktığı çalışmaları 'Osmanlı Devletinin Kuruluşu' adlı kitabıyla,²⁶ "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri" adlı²⁷ kitaplarıdır.²⁸

"Türk Edebiyat Tarihi" ve "Türk Tarihi" istisna edilecek olursa, bu mahiyetteki eser ve tetkiklerine rağmen Köprülü'nün, neden, kendi görüş ve anlayışına uygun, kül halinde bir Türk Tarihi veya onun bir devresini meydana getirmemiş olduğu sorusuna Osman Turan şöyle cevap verir:

"Türk tarihine dair tetkiklerin henüz başlangıç halinde bulunması ve bu sebeple karşılaştığı problemlerin kesafeti dolayısıyla vakit bulamaması; siyasî tarihle pek az iştiğal etmiş olması ve böyle bir sentezi vücuda getirirken siyasî tarih sahasındaki araştırmaların fıkdanı, onun için ikinci derecede ehemmiyeti olan bir istikamette harcanılacak zamanın bulunamaması. Fakat ileride böyle bir teşebbüse girişecek olanlar birçok problemleri hazır bulmuş olacaklardır. Nitekim onun uğraştığı bu mütenevvi sahaları kendisine müstakilen bir ihüsas sahası haline getiren ilim adamları da yetişmiş ve yetişmektedir. Buna rağmen ne acı bir hakikattir ki, onun kurduğu esaslara göre bir Türk Edebiyatı Tarihi okutan bir bilim adamı da bugünkü üniversitelerimizde mevcut değildir."²⁹

Osman Turan hocasının ilmî ideolojisini şöyle ortaya koymaktadır: "Köprülü'nün bütün Türklerin tarih, edebiyat ve kültürlerini zaman ve mekân içerisinde bir kül olarak, yani eski çağlardan bugüne, Moğolistan'dan Tuna boylarına kadar bir bütün halinde tetkik edilmedikçe anlaşılamayacağı tarzındaki kanaatine ve bu kanaate göre vücuda getirdiği eserlere, Türkçülük mefkuresinin ilmî temelleri nazariyle bakılabilir; ve bu hem onun ideolojik anlayışına da uygundur, hem de tarihi realite karşısında ilmin başka bir sözü de olamaz; tetkikat da bunu meydana koymuştur."³⁰

Halil Berktaş ise, Köprülü'nün bir müesseseyi araştırırken, konuyu "daha önceleri ne vardı..., daha daha önceleri ne vardı?" sorusuyla derinleştirerek, daha evvelki kökenlerini ortaya koymaya vardırıan bir anlayışa araştırmalarını bina ettiğini söyler. Böylece Köprülü, Osmanlı'yı anlamının umumî Türk tarihini anlamaktan geçtiğine, bunun da eski Türk hukuku ile İslam anme hukukunun bilinmesiyle olabileceğine inanmaktadır. Fakat bu, kendi dönemindeki bazılarının yaptığı gibi, M.Ö. 7000-5000'lerde değil de, M.S. 1000'lerde aranmalıdır. Böylece önceden iddia edilen "Türk Tarih Tezi", bu fikirlerle daha sonra "Türk İslam Sentezi"ne dönüştürülmüştür. Berktaş'a göre, öncekinin tutarsızlığı ve temelsizliği son derece açık ve ciddi olmasına rağmen, Köprülü'nün iddialarını temellendirmek için kullandığı kavramlar, "göçebe", "köylü" ve "şehitli" gibi sınıfsal kavramlar olması hasebiyle aslında materyalist tarih anlayışına dolayısıyla da 'doğru tarih'e de uygundur. Köprülü bu kavramları kullanmakla, o dönemde milliyetçi fikirlerin tarih

²⁶ M. Fuad Köprülü, **Osmanlı Devletinin Kuruluşu**, Ankara, 1988, 3. baskı, TTK Yay.

²⁷ M. Fuad Köprülü, **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri**, yay.: Orhan F. Köprülü, Ankara, 1986, 2. baskı, Ötüken Neşriyat

²⁸ Turan, "Mukaddime", XVI-XVII

²⁹ Turan, "Mukaddime", XVIII-XX

³⁰ Turan, "Mukaddime", XX. Turan'ın kendi çalışmaları da bunu bir delili olarak görülebilir. Mesela: **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi I-II**, İstanbul, 1993, 6. baskı; **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, İstanbul, 1993, 4. baskı

alanında oynadığı itici rolle ilişkin bazı kazançları geriletmiş ve materyalist nedensellik, sınıfsallık ve evrensellik kavramlarının da belli ölçüde tarihçiliğimize girmesinde önemli rol üstlenmiştir.³¹ Görüş olarak katılmamakla birlikte, bir biyografi okuma biçimi olarak ideolojik kabul ettiğimiz bu fikirleri, her şeyi ‘üretim ilişkileri’yle izah getirmeye çalışan bir bakışın, aynı bakışla Köprülü’nün fikirlerini zorlaması olarak düşünebiliriz.³² Hatta bu zorlamanın sonucu olarak Köprülü gibi Akçura da, Türkiye’de sırf materyalist fikirlerle tarihi açıklamaya çalışan bir fikir adamı olarak görülmüştür.³³ Halbuki Köprülü, 1929 yılında Fransa’da kurulan Annales Okulu’nun fikirlerini paylaşmaktadır.³⁴ Çok genç yaşta Fransız düşünür ve filozoflarını okuduğu, onlardan çeviri yaptığı ve fikirlerinden etkilendiği bilinen Köprülü’nün, bilime iştiağının daha erken dönemlerinde bile “usûl”c ilgi duyması, sosyolojik ve kültürel meselelere parmak basan yazılar yazması ve çevirilerde bulunması onun filozof, alim ve edip karakterini ortaya koymaktadır. Yani Köprülü’nün eserleri felsefi ve bilimsel niteliklidir.³⁵

Birinci ve İkinci Türk Tarih Kongrelerini ayrıntıyla inceleyerek, katılımcılar ve fikirlerinden yola çıkarak dönemin iktidarı ile tarih anlayışı hakkında doktora tezi hazırlayan Behar, devrindeki tarihçilerin içerisinde en iyilerinin, Köprülü ve Togan olduğunu vurgular.³⁶ “Ulusal Tarihte Muhalefet: Fuad Köprülü” başlığıyla birinci kongredeki tavını ve dönemindeki tarih anlayışlarına –ki bu Türk Tarih Tezi³⁷ şeklinde adlandırılmaktadır– tepkisini ve yaklaşımını gerçekten de yerinde ifade eden Behar, Köprülü’nün, “1910’lardan itibaren ve 1930’larda Türk Tarih Kurumu çatısı altında ‘milli tarihçiler’ cephesindeki yerini korumuş, bilimsel ağırlığını utangaç bir biçimde de olsa ortaya koyabilmiş ve ulusçulukla iktidar temsilciliğini birbirine karıştırmamış” olduğunu

³¹ Halil Berktaş, “Türklerin Tarihinde Temel Yanlıklar”, *Türkiye Tarihi I-V*, Yay. Haz.: Sina Akşin, İstanbul, 2000, 6. baskı, I,42 vd.

³² Böyle bir zorlama örneğine, Köprülü’nün “Feodalite” kavramıyla ilgili yaptığı tahlillerin ele alınması örnek verilebilir. Berktaş, “Türklerin Tarihinde Temel Yanlıklar”, I,48

³³ Berktaş, “Türklerin Tarihinde Temel Yanlıklar”, I,40-41

³⁴ Köprülü’nün Annalesciler hakkındaki ifadeleri için bkz.: “Önsöz”, *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu*, Ankara, 1988, 3. baskı, XIX-XXII. *Annales Okulu*: “Marksist düşünceye karşı olmakla birlikte, Marksizmle siyasî güçlerin görünüşteki hareketlerinin gerisinde, daha derin ve uzun vadeli ekonomik ve toplumsal güçler bulunduğu ve bunlara ilişkin analizin, rasyonel bir tarzda eylemek için kaçınılmaz olduğu görüşüyle, holistik bir bilgi anlayışını paylaşmış olan Annales Okulu düşünürleri, bir bütün olarak Avrupa uygarlığına uygun deneysel araştırmayla tarihsel analiz imkanını ele alan kuramsal ve metodolojik araştırmalara önemli katkılar yapmışlardır. Siyasî olayların yalın bir kronolojisi olarak uzlaşımın tarih anlayışına şiddetle karşı çıkan okul mensupları, toplumsal tarihe, toplumsal yapıya ve uzun süreli tarihsel eğilümlere büyük bir önem vermiştir. Ahmet Cevzici, *Felsefe Sözlüğü*, Ankara, 1996, 2. baskı, 50. Ayrıca bkz.: Büşra Ersanlı Behar, *İktidar ve Tarih*, İstanbul, 1996, 2. baskı, 135, 190. Diğer yandan Berktaş, Köprülü’nün Annalescilerden etkilendiğini de ifade eder: Halil Berktaş, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, İstanbul, 1983, 83 vd. Yine Annales Okulu’nun kurucu ve temsilcilerinden birkaçının ve okulun metodunu ortaya koyan metinler derlemenin tercümesi için bkz.: Ali Boratav, *Tarih ve Tarihçi Annales Okulu İzinde*, İstanbul, 1985

³⁵ Necati Akder, “Ord. Prof. Fuad Köprülü’nün İlmî Hayat ve Faaliyetlerindeki Felsefi Cepheye Umumi Bir Bakış”, *A.Ü. Dil ve Tarih Coğ. Fak. Der.*, c:XII, sayı: 1-2, Mart-Haziran 1954, 34-39

³⁶ Behar, 146, 150, 198. Ayrıca bkz.: Berktaş, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, 46; Ekrem Üçyüç, “Tartışma” kısmı, *Felsefe Kurumu Seminerleri*, Ankara, 1977, 322

³⁷ Cumhuriyetin ilanından sonra devlet idarecileri bilhassa Atatürk tarafından desteklenen “Resmî Tarih” anlayışı. Bu anlayış millî eğitim programlarına ve ders kitaplarına yansıtılan ve devletin her türlü hedefine yön vermiş ve verecek durumda olarak benimsenmiş olan “tarih” anlayışıdır.

söyler.³⁸

Çünkü o tüm iddialarını belgelere dayalı olarak yapar, yani “belgeler, onun için esas olarak birincil kaynaklar olmuştur. Türkçülüğünü sürdürürken kaba romantizm yapan yazarlardan pek etkilenmemiş, bir bilim adamı olarak ülkesine daha kalıcı hizmet verebileceğini –o günkü zihniyetin tersine- kavrayabilmiştir... Türk ruhunu okşayan bir kaç yüzyesnel romantik Türkoloğun çalışmalarının etkisinde kalmamış, kaynakların kontrolünü esas tutmuştur.”³⁹ Bunun da şu şekilde yapılmasına taraftardır: “...milli tarihimize ait bütün maddeleri toplayıp bir araya getirmek ve sonra bunları, kendi idrakimizle, kendi gözümüzle, şuurumuzla tertip ederek yani bir bina yapmak mecburiyetindeyiz. Dünyada her millet ne kadar maddi istiklaline malik olmak mecburiyetinde ise aynı derecede chemmiyetli olarak manevî istiklaline de malik olmak mecburiyetindedir. Tarihini yabancıların gözüyle gören bir millet manevî esarettten kurtulamamış demektir.”⁴⁰

Köprülü'nün tarihçiliğini incelerken, kendinden önceki tarihçilik ve tarih anlayışları ile o devirde resmen benimsenen Atatürk'ün tarih anlayışı üzerinde kısaca durmak istiyoruz.

Cumhuriyete Kadar Tarihçiliğimiz

Modern tarihçiliğin başlangıcına kadar, yukarıda bahsettiğimiz gibi, Türk veya İslam aleminde geliştirilen tarihçilik hakkında çok kısa fakat özlü ve bizce yeterli fikirleri M. Halil Yınanç'ın ifadeleriyle aktarmak istiyoruz:

“Devlet numunesini her şeyin üstünde görerek onu din ile eşit sayan eski tarih yazarları, umumiyetle yazdıkları tarihleri bahsettikleri memleketlerin veya milletlerin ismine izafe etmemişlerdir. Onlar (devlet)i makam-ı iktidarda bulunan hanedanın ismine izafe ederler, memleketi o yüksek şahsiyetin ismi ile isimlendirirlerdi. Devleti teşkil eden veya devlete tabi olan insanları da o sülalenin adı ile yâd ederlerdi. İktidar makamında bulunan hanedanın düşmesini en büyük hadise zannederlerdi, hatta devletin yıkıldığını zannederlerdi. İktidar makamına gelen sülalenin bir ismi ile bir devletin kurulduğunu yazarlar ve tarihlerine bir fasıl açarlardı. Sülalenin ve hükümetin değişmesini inkıraz ve devletin tesisi mahiyetinde görürlerdi. Artık bundan sonra devletin ismi, milletin ismi, ordunun ismi tamamıyla değişir, bir hanedanın ismi ile anılırdı.

Mesela: Türklerde bir şube olan Türkmenlerin İran'a ve Batı Asya'ya hicretlerini müteakip kurdukları devleti, hanedanın ismi ile (Selçuklu Devleti) anmışlardır. Selçuklu ailesinin hükümler olduğu memâlike “Memleket-i Selçukiye”, Türkmenlere de “Selçuklu Türkleri” adını vermişlerdi.

Selçuklu ailesi bir asırdan ziyade Asya'da yaşadıkdan sonra bölündü. Valiler istikallerini ilan ve isyan ettiler. Bu defa devletin ve milletin ismi her valinin mensup bulunduğu hanedanın isminin göre değişmeye başladı. İran'da Harzem Şah ailesi hükümfermâ olduğu için oradaki devletin ismi de “Memleket-i Harzemiye” çevrildi. Suriye

³⁸ Behar, 131

³⁹ Behar, 131

⁴⁰ Behar, 134-5

ve Azarbeycan'da "Atabekiye Devleti" unvanı yaşamağa başladı.

Anadolu'da yine Selçuklu ailesi iktidar mevkünde olduğu için "Selçuklu Devleti" unvanı baki kaldı. Hanedanlar değişince mütemadiye devletin, milletin, memleketin ismi değişiyordu. Onun için her müverrih mensup olduğu memleketin ve milletin tarihine başlangıç olarak, zamanında iktidar makamında bulunan hanedanın saltanatını esas kabul ederdi. Eski hanedanı kendinden addetmez, eski hükümeti ayrı bir devlet telakki ederlerdi.

Bizim tarihçilerimiz de aynı zihniyetle hareket ederek millî tarihimizi bir kül halinde derlememişler, devlete müşterek isim vermemişlerdi. Yalnız eskiden Anadolu manasına gelen "Rum" unvanını arada sırada kullanarak padişahlara "Rum Sultanları", memleketi "İklîm-i Rum" veya sadece "Rum", ordumuza "Rum Ordusu" demişlerse de, devletin ismini yine hanedanlara nispet ederek "Devlet-i Selçukiye", "Devellet-i Karamaniye", "Devlet-i Osmaniye" tabirlerini kullanmışlardı.

(Rum) unvanı devamlı olarak, arada sırada bu suretle kullanılmış ise de hanedan isimleri ondan kuvvetli olarak yaşamış, devlet ismi gibi memleket ve millet ismi de ona izafe edilmiş. Bilhassa tarihimizin ismi hanedanlara nispet edilmiştir."⁴¹

Yinanç'ın Osmanlı ve Selçuklu Devletlerinin tarih kitaplarına yansımaları ile ilgili verdiği örneklerin tüm İslam devletleri için örneklerini gerek kronolojik gerek sadece belli bir bölgeye ve döneme hasredilmiş tüm tarih kitaplarımızda görmemiz mümkündür. Hatta tarih kitaplarının ifadeleriyle dile getirecek olursak, mesela İbn Haldun, tarih kitabının Gazneliler'le ilgili bölümünü, "Gazne Melikleri Sebüktegin Oğulları'nın Devleti Hakkındaki Haberler..." şeklinde açarken,⁴² yaklaşık kırk sayfa sonrasında "Gurlular'ın Lahor'u İstilası, Hüsrevşah'ın Öldürülmesi ve Sebüktegin Oğulları'nın Devletinin Yıkılışı" şeklinde kapattı.⁴³ Hemen bu bahsin peşine "Karahanlılar"la ilgili bahis açarken, ondan sonra da "Gurlular" hakkında bilgi verir.⁴⁴ Bu bilgiler ve peşine Doğuda kurulan diğer devletler hakkında bilgi veren İbn Haldun, bu arada, yine Karahanlı ve Gazneliler'in burada yer alan devletlerle olan münasebetlerinden bu devletle alakalı olarak da yer yer bahseder ve daha sonra, "Türk Selçuklu Devleti Hakkındaki Haberler..."e geçer.⁴⁵ Aynı vaziyeti İbnü'l- Esîr'den örnekleyecek olursak şunları görürüz: "Sebüktegin Oğulları

⁴¹ M. Halil Yinanç, **Millî Tarihimizin Adı**, İstanbul 1969, 11-13. Ayrıca bkz.: Z. Velidi Togan, **Tarihte Usul**, İstanbul, 1985, 4. baskı, 145-174. Tarihçiliğimiz hakkındaki diğer bazı yorumlar için bkz.: İslam Tarihçiliğinin "Hikayeci (Rivayetçi) Tarz"da oluşu: M. H. Yinanç, "Tanzimattan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik", **Tanzimat I-II**, İstanbul, 1999, MEB Yay., 1,574; M. S. Kütükoğlu, **Tarih Araştırmalarında Usul**, İstanbul, 1995, 5. baskı, 6; Anadolu Selçuklularında "Edebî tarz'daki tarihçilik, Osmanlılarda "Vak'anüvislik" halini almıştır: Ercüment Kuran "Türk Tarih Araştırmalarında Metot Tartışmaları" röportajı, **Millî Kültür**, sayı: 81, Şubat 1991, 4; Osman Turan'a göre de, türk tarih yazıcılığı siyasi ve askerî vak'alara dayanan bir anlayış sergilemektedir: Osman Turan, "Türk İliminin Abidesi", 936; Özbaran'a göre de Ortaçağ İslam dünyasındaki tarihçilik, "otoriteye bağlı tarihçilik" hüviyetindedir ve bunun tek istisnası İbn Haldundur.. Salih Özbaran, **Tarih, Tarihçi ve Toplum**, İstanbul, 1997, 60

⁴² İbn Haldun, Abdurrahman, **Târîhu İbni Haldûn I-VIII**, nşr.: H. Şehâde ve S. Zekkâr, Beyrut, 1408, 2. baskı, IV,473

⁴³ İbn Haldun, IV,511

⁴⁴ İbn Haldun, IV,523 vd.

⁴⁵ İbn Haldun, V,3 vd.

Devletin Kuruluşu”,⁴⁶ şeklinde attığı başlığa ilaveten gerçek devletin yıkılışı gerekse daha sonra kurulan diğer devletler hakkında özel bölümler açmadan, her yıl hangi bölgede hangi olaylar olmuşsa, Selçuklular ve diğer devletlerden de sırasıyla bahsederek konuları sürdürür.

Selçuklular zamanındaki tarih yazıcılığı, tüm İslam dünyasını içeren, bölgesel ve hanedanlara ait olmak üzere üç türde görünmektedir ve her üçüne ait bolca örnekler bulmak mümkündür.⁴⁷

Osmanlı devri tarih yazıcılığı ise, genel anlamda dünya Ortaçağ tarihçiliğinden tamamen farklı değildir. Bazen bu dönem vakanüvislerinin az da olsa yönetimi ve yöneticileri kötülediği görülmekle beraber, bu dönemde de efsanelerle gerçek olaylar arasında pek ayrıma gidilmez. Olaylar rivayetlere dayandırılarak gerçekmiş gibi anlatılır. Bir Osmanlı vakanüvisi, yaşadığı yüzyılın içinde ele alındığında ilginç boyutları olan, otantik bir tarihçidir. Selçuklular döneminde egemen olan Farsça tarih yazma işi, bu dönemde ağıdali da olsa, genelde Türkçe olarak devam etmiştir. Bu devirde tarihçiler akidelerinin tesirleriyle kalem oynatmaktadır ki, burada rol alan akide, devlet ve nizam-ı alem ideolojisidir.⁴⁸

A. Özcan da, Osmanlı tarih yazıcılığının Yavuz zamanına kadar İran tesirinde, Mısır’ın fethinden sonra da Arap tesirinde olduğunu öne sürer.⁴⁹

Tanzimat dönemi tarihçiliği hakkında ise, Z. Arkan şunları söyler:

“Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan Tanzimata kadar geçen sürede egemen olan dinsel tarih anlayışı yerini yavaş yavaş hanedan tarihi anlayışına bırakmaya başlamıştı. Başka bir deyimle o zamana kadar olayların açıklanmasında ve yorumlanmasında İslam tarihi temel olarak alındığı halde bu dönemde Osmanlı hanedanı çerçevesinde biçimlenen bir tarih görüşü ortaya çıkmaya başladı.(...) Bu tarih anlayışının başlıca amacı, E. Z. Karal’ın da belirttiği gibi, Osmanlı hanedanı etrafında, cins ve mezhep ayrımı göstermeksizin, çeşitli halkları birleştirmek ve böylece Osmanlı İmparatorluğu’nun bütünlüğünü sağlayarak yıkılışını önlemektir.”⁵⁰

Tabii bu tarih ve yazım anlayışlarının döneme hakim olan bilim anlayışı çerçevesinde geliştiği de göz ardı edilmemelidir. O döneme hakim olan bilim anlayışına da temas edecek olursak şunlar ifade edilebilir:

Osmanlıların gelişme çağlarında Avrupa’nın en güçlü devleti olmaları, askerî ve ekonomik üstünlüğe sahip olmaları, zengin maden yataklarını ve ticaret yollarını ellerinde bulundurmaları en son ve en doğru dinin kendilerinde olduğuna inanmaları, kendilerini Ortaçağ İslam medeniyetinin tesiriyle, maddeten ve manen Avrupalılardan üstün

⁴⁶ İbnü'l- Esir, İzzeddin Ebû'l- Hasen, *İslam Tarihi el-Kâmil fi't- Târih Tercümesi I-XII*, Red.: Mertol Tulum, İstanbul, 1987, VIII,589

⁴⁷ Bkz.: Claude Cahen, “Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı”, çev.: İ. Kayaoğlu, M. Dağ, *A.Ü. İlah. Fak. İsl. İlim. Ens. Der.*, sayı: 2, 1975, Ankara,

⁴⁸ İlber Ortaylı, “Osmanlılar’ın Tarih Yazıcılığı Üzerine”, *Gelenekten Geleceğe*, Ufuk Kitapları, 2001, 2. baskı, 39-46; Nejat Göyünç, “Tarihçiliğimizin Dünü”, *Felsefe Kurumu Seminerleri (Türkiye’de Tarih Eğitimi)*, Ankara 1977, 240-244

⁴⁹ Abdülkadir Özcan, “Osmanlılar’da Tarih Yazıcılığı”, *İlim ve Sanat*, sayı: 33, Ağustos 1992, 35

⁵⁰ Zeki Arkan, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Tarihçilik”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, I-VI*, İstanbul, 1985, VI,1584. Ayrıca bkz.: M. H. Yinanç, “Tanzimattan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik”, *Tanzimat*, 573-595

görmelerine yol açmıştı. İlk dönemlerde Avrupa'yı ve oradaki gelişmeleri yakından izleme imkanına sahip olan Osmanlı İmparatorluğu, zamanla bu imkan ve durumunu kaybederek özellikle teknik sahalarda bilgi ithaline başlamıştır. "Bu dönemde Osmanlı, zafer kazanabilmesi için, orduyu modern tekniklerle teçhiz etmeyi ve "mütefennin zabıt" yetiştirmeyi hedef almıştır. Diğer bir ifadeyle Batı modern bilimleri, askerî ve sivil bazı pratik ihtiyaçları karşılama açısından önemli görülmüştür. Bu anlayış içerisinde kurulan yeni müesseseler ve yapılan tercümelemlerde, Batının gelişmesinin asıl kaynağı olan temel bilimlere alma yoluna gidilmeyip, kendine has bilimin üretilmesinin gerçekleştirilemediği olduğu söylenebilir."⁵¹

Tanzimat döneminde, "Osmanlı devlet ve bilim adamlarının büyük bir kısmı Avrupa biliminin özünü kavrayamamışlardır. Batı bilimini tam olarak kavrayabilen devlet ve bilim adamları ise bu anlayışın gerektirdiği müesseseleri kuramamıştır."⁵² Düşünce dünyaları açısından "dine dayalı klasik bir metafizik anlayıştan kaçan Osmanlı aydınları "müsbet" ve benzeri tarifleri tam yapılmamış "slogan kelimeler"le batıdaki karışıklıklardan çok uzak sathî ve belirsiz anlayışlara sahip olmuşlardır. Meşrutiyet ve cumhuriyet dönemlerine sarkan bu batı biliminin pozitivist anlayışı ile oluşan "müsbet" düşünce, Türkiye'de müşahade ve tecrübe unsurlarından mahrum olarak tezahür etmiştir."⁵³

İhsanoğlu'na göre, yukarıda ifade edilen üstünlük psikolojisi tanzimat döneminde ortadan kalmış ve hatta bu durum yerini, batıya teslimiyete bırakmıştır.⁵⁴ O dönemde "Batılı gözlemcileri dahi hayrete düşürecek şekilde yayılan materyalistik fikirlerin o neslin, daha önceki nesilde mevcut benlik bilincinin yok olmasına ve batı karşısında yenik düşmesine yol açtığı söylenebilir."⁵⁵

Atatürk'ün Tarih Anlayışı

İşte böyle bir ortamda girdiğimiz Cumhuriyet devri, bu mevcut fikir ve hayatı atmaksızın bütün yapı ve ortamıyla beraber yeni devleti karşılamıştır. Peki böyle bir ortamda kurulan devletin kurucularının tarihe bakışları ve ilgileri nasıldır? Burada bunu ortaya koyarak, daha sonra, hatta günümüzde bile öne sürülen görüşlerin kökenleri hakkında kanaat vermek için, Atatürk'ün tarihe ilgisini ele almak istiyoruz. Diğer dönemler için olduğu gibi, bu konuyu da ikinci el çalışmalar yardımıyla yapacağız.

Genç kuşaklara, millî tarihini ve atalarını sevdiren eserlere ihtiyaç var. Millî tarih şuurunu kuvvetlendirecek olan böyle eserler, Atatürk'ün emirleri ile yazılmaya ve basılmaya başlanmıştır. Çünkü Atatürk ileri atılmanın maziyi ve kendini bilmekten geçtiğini anlamış ve köklü tarihi bulunan atalarının da milletine yeterli dinamizmi vereceğini fark etmiştir. Atatürk'ün bu konudaki düşünceleri şu ifadelerinde görülür:

"Türk kabiliyet ve kudretinin tarihteki başarıları meydana çıktıkça, bütün Türk

⁵¹ Fikmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", 150. Yılda Tanzimat, Ed.: H.D.

Yıldız, Ankara, 1992, 336, 386

⁵² İhsanoğlu, 389

⁵³ İhsanoğlu, 392

⁵⁴ İhsanoğlu, 392

⁵⁵ İhsanoğlu, 393

çocukları kendileri için lazım gelen hamle kaynağını o tarihte bulabileceklerdir. Bu tarihten Türk çocukları bağımsızlık fikrini kazanacaklar, o büyük başarıları düşünecekler, harikalar yaratan adamları öğrenecekler, kendilerinin aynı kandan olduklarını düşünecekler ve bu kabiliyetle kimseye boyun eğmeyeceklerdir.” Tarih şuuru toplumu kimlik sahibi, fertlerini kişilikli, milleti bağımsız ve güçlü yapacaktır. Toplumlar tarihlerinden kuvvet alırlar ve dünyadaki yerlerini bilirler.

“Büyük devletler kuran ecdadımız büyük ve şumullü medeniyetlere de sahip olmuştur. Bunu aramak, tetkik etmek, Türklüğe ve cihana bildirmek bizler için bir borçtur.”

“Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça, daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır.”

“Millet için ve milletçe yapılan işlerin hatırası her türlü hatıraların üstünde tutulmazsa, millî tarih mefhumunun kıymetini taktir etmek mümkün olmaz”⁵⁶ Çünkü millî tarih milletin dünya tarihi içindeki tarihî yerini ortaya çıkarmanın ve topluma tarihî ve çağdaş benlik kazandırmanın en başta gelen yoludur.

İfade edildiğine göre 1928 yılında bir gün, Atatürk'e Fransızca yazılmış bir coğrafya kitabını getirirler. Bu kitapta insanlar, renklerine göre sınıflandırılmış ve bu arada Türkler de beyaz ırka nazaran ikinci derecede ırk sayılan sarı ırk arasında gösterilmiştir. Atatürk, “böyle bir şey olamaz” der ve Türk tarihi üzerine çalışmalar yapılmasını emreder. Türk Tarih Kurumunun kurulması, Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin açılması ve burada Türk tarihini anlaşılması için gerekli diller için bile kürsülerin açılması bu talimatların sonucudur.⁵⁷

Gerçekten yeni kurulmuş bir devletin tarihini ortaya koyması ve bunu vatandaşlarına öğretmesi şarttır. Bu dönemde konunun oldukça üzerine gidilmiş, yeterli ve tam olmasa bile oldukça tartışma yapılmıştır. Mesela, Atatürk'ün Türkler'in kökeni hakkındaki düşüncelerini ifade eden, Prof. Pittart, Atatürk'ün preistorya ve antropoloji araştırmalarına gösterdiği ilgiyi şöyle hatırlar: “Atatürk'ün Türk milletinin menşeyini kabil olduğu kadar iyi tanımak hususundaki şiddetli arzusu, milletin şefini, etnik ve ırkî mesleclerle alakadar olmaya sürekli teşvik etti.” Pittart devamla, “Dünyanın hiç bir tarafında, her günkü çok ağır siyasî endişelerinin yanı sıra, Atatürk kadar ateşli, onun kadar dinamik bir ilmi alaka besleyen bir devlet reisi daha var olup olmadığını ekseriya düşünürüm.”⁵⁸ Böyle düşünen bir devlet başkanı olarak Atatürk, Türk milletinin menşeyinin

⁵⁶ Mehmet Eröz, *Atatürk Milliyetçilik Doğu Anadolu*, İstanbul, 1987, 66

⁵⁷ Uluğ İldemir, “Atatürk'ün Tarih Anlayışı”, *Türk Dili Aylık Dergi*, c.: XI, sayı: 14, 1952, 69-70. Ayrıca bkz.: E.Z. Karal, “Atatürk'ün Türk Tarih Tezi”, *Atatürk Hakkında Konferanslar*, Afet İnan-F. Ziya Karal, Ankara, 1946, TTK Yay., 55-65; Cengiz Orhonlu, Atatürk ve ‘Tarih Görüşü’, *Türk Kültürü*, sayı: 61, Yıl: 6, 26-30

⁵⁸ Afeüna, *Türkiye Halkının Antropolojik Karakterleri ve Türkiye Tarihi Türk Irkının Vatanı Anadolu*, Ankara, 1947, TTK Yay., 10. Almanya’da doktora tezi olarak yapılmış olan bu eser, özetle, Türkiye’nin çeşitli bölgelerinde insanlar (60.000) üzerinde yapılan beden ölçümleri ile kazılardan çıkan kafataslarıyla karşılaştırılarak, -kcsin olarak ortaya konmasının mümkün olmamasına rağmen- Anadolu’da eskiden beri Türkler’in yaşadığı iddia edilmiştir. Bu iddia kitabın adından da anlaşılacağı üzere, Türk Irkının vatanının Orta Asya kadar Anadolu da olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır. Onun bu husustaki iddialarının temelsizliğini cılız sesle de olsa iddia eden yine Fuad Köprülü olmuştur. Bu 1.

derin köklerini bulmak için antropolojik çalışmalar, ilmî tetkikler ve bu hususu netleştirmek için anket, kazı ve bolca tarih araştırması yaptırmıştır.⁵⁹

“Atatürk’ün tarih üzerinde çalışmaları, Kurtuluş Savaşının kültür alanında devamıdır. Atatürk, tarihe çok önem verirdi. Tarihi ayna nitelcerdi. “Bir milletin ne gibi özellik ve yeteneklere sahip olduğunu taktir ve tayin edebilmek için o milletin sevk ve yönetimiyle görevlendirilenlerin, insanlık tarihini, özellikle millî tarihini çok okumuş ve hazmetmiş olmaları şarttır. Başarının birinci sırrı bundadır. Aksi taktirde, idare edenler hüküm ve kararlarında daima hüsrana mahkumdurlar. Tarih, bir milletin neler başarmaya muktedir bulunduğunu gösteren en doğru kılavuzdur” sözünden tarih bilgisinin vazgeçilmezliğine ilişkin görüşünü belirtmektedir. Bu düşüncelerinin ışığında Avrupa ülkelerinin Türkleri parçalanmaya mahkum ederken, onları küçük düşürmeyi de hedef alarak Türk tarihi ve Türk ırkı hakkında geliştirmiş oldukları Türklerin sarı ırktan ve uygarlaşamayan yetenezsiz kimseler olduğu görüşünü yıkmayı hedef almıştı.”⁶⁰

“Atatürk 1930’dan sonra Türk Dili ve Tarihi üzerine çalışmaları yoğunlaştırdı. Türk Dili ve Tarihi Tetkik Cemiyetleri’nin kuruluşu ve daha sonra isimleri değiştirilerek, Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu’nun oluşması, yeni tarih anlayışının ifadesi oldu. İslam ve Osmanlı anlayışına dayanan Tarih açıklaması yerine ulusun tarihi anlayışı geldi.”⁶¹

Millî devlet olmanın temel şartı ve Türkiye Cumhuriyeti’nin temel felsefelerinden de biri olan Milliyetçiliğin “tarih bilinci” ile birlikte ve ondan doğan bir duygu olduğu malumdur ki, Atatürk’te “tarih bilinci”nin çok iyi ve yüksek seviyede olduğu müşahade edilmektedir.⁶²

Atatürk, Ziya Gökalp⁶³ ve zamanının diğer Türkçü ve İslamcı aydın ve bilim adamları ile birlikte cumhuriyetin yaşamasında ve devletin tarih anlayışının yerleşmesinde, Atatürk’ün kurduğu kurum ve komisyonlarda aktif görev almak suretiyle, vazife icra eden Köprülü, böyle bir ortamda “nasıl bir “tarih ilmi” ve “tarih yazıcılığı”ndan yanadır?” Bu sorunun cevabını da yine bilhassa Köprülü’nün ilk talebeleri vasıtasıyla ikinci el çalışmalardan yapmayı uygun görüyoruz. Çalışmamızın başından beri anlatılanlar, burada anlatılacaklara ilaveten göz önüne alınmalıdır.

Türk tarih Kongresinde vuku bulmuş ve Behar’ın ifade ettiği gibi, ortam gereği bu fikirler yeterince tartışılmamıştır. Behar, 132 vd.

⁵⁹ Afetinan, s. 67; Ekrem Akurgal, “Tarih İlmi ve Atatürk”, **Bellekten**, c: XX, sayı: 79, 1956, 582-584

⁶⁰ Seçil Akgün, “Metot”, **Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu 21-26 Mayıs 1984 Elazığ Bildiriler**, Elazığ, 1990, 195

⁶¹ Ergün Aybars, “Durum Tespiti”, **Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu 21-26 Mayıs 1984 Elazığ Bildiriler**, 177

⁶² Bkz.: B.S. Baykal, “Atatürk ve Tarih”, **Bellekten**, c.: XXXV, sayı: 140, 1971, 531-540; Halil Demircioğlu, “Tarih, Biz ve Atatürk”, **Bellekten**, c.: XXXV, sayı: 139, 1971, 453-455; Halil İnalcık, “Türk Tarihi ve Atatürk’te Tarih Şuuru”, **Türk Kültürü**, c. 1, Yıl: 1, sayı: 6 Nisan 1963, 6-11

⁶³ Atatürk’ün Gökalp’le olan tesirleşmesi hakkında bkz.: Ercüment Kuran, “Atatürk ve Ziya Gökalp”, **Türk Kültürü**, c.: II, Yıl: 2, sayı: 13 Kasım 1963, 9-12; Necati Akder, “Gökalp’in Tarih Anlayışı Açısından Atatürk İnkılabı ve Değerlendirme Buhranı”, **Türk Kültürü**, c.: II, Yıl: 2, sayı: 13 Kasım 1963, 13-49 ve sayı: 14 Aralık 1963, 35-61

FUAD KÖPRÜLÜ'NÜN TARİHÇİLİĞİ

Köprülü, “maziden mahrum milletler istikbale kuvvetle yürüyebilmek ve medeniyet aleminde kendilerine bir mevki tayin etmek için hiç yoktan bir mazi ihtira'ına çalışırlarken, bizim gibi çok zengin, şanlı bir maziye malik bir milletin mazisine karşı nihayetsiz bir ısrarla göz yumması ne büyük bir nankörlüktür.” cümleleriyle Türk tarihi çalışmalarının önemini ifade eder.⁶⁴

Milli Kültür dergisinin 81. (Şubat 1991) sayısı “Türk Tarih Araştırmalarında Metot Tartışmaları”na ayrılmış (s. 4-42 arası) ve oradaki tartışmalara katılan bütün Türk tarihçileri Türkiye'nin o zaman yaşayan ve bir çoğu da halen yaşamakta olan ülkemizin önde gelen tarihçileridir. Yine bunların tamamı “Köprülü ekolü”nde yetişmiştir. Hatta bunlardan birkaçı da Köprülü'nün doğrudan talebesi olmuşlardır. Türkiye'deki tarihçiliğin o zamanki (hatta bugünkü) durumunu soruşturan yazarların tamamı “modern tarihçiliğin Türkiye'ye girişinin Köprülü ile başladığı ve Köprülü'nün ülkemizdeki tarih metodolojisinin kurucusu” olduğunda hemfikirler. Türkiye'de tarihçilik, yukarıda anlatılan eski çizgilerden Köprülü sayesinde kopabilmiştir. Köymen bunu şöyle dillendirir:

“Önce Batı araştırma metodunu Türkiye'ye kimin veya kimlerin getirdiğini ele alalım: Genellikle sosyal bilimlerde, özellikle Türk tarihi ve edebiyat tarihi araştırmalarıyla Batı araştırma metodunu Türkiye'ye ilk defa getiren alimlerin başında bizi yetiştiren Prof. Dr.M. Fuad Köprülü gelmektedir. O lise öğretmeni iken “1913 yılında –o zaman Darül Fünun adını taşıyan- İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesine İttihat ve Terakki Fırkası tarafından Türk Edebiyatı tarihi müderrisi (şimdiki deyimi ile profesörü) tayin edildi. Böylece yetenekli gençlere kendi uzmanlık dallarında çalışmaları imkanı verilmiş oldu.”

“Atatürk vatan kurtarıcısı ve devlet kurucusudur. Prof. Dr. M. Fuad Köprülü ise, Türk milletini naslara göre işleyen şark zihniyetinden kurtararak, aynı millete araştırmacı ve yaratıcı Batı zihniyetini getiren, Batı araştırma metodunu Türk tarih alanında başarı ile uygulayan büyük bir bilim adamı sıfatıyla, Türk tarihinin şark zihniyetinden kurtarıcısı, metodunu uygulayıcısı sayılabilir. Böylece o da karşımıza, tabiri caizse, “Türk tarihinin kurucusu” olarak çıkmaktadır.”⁶⁵

Nejat Kaymaz, Köprülü'nün sonraları tamamen tarihe yönelişini şöyle özetler:

“Siyasal alandaki gelişmeler Köprülüzade'nin düşünce ve tutumunda belirli bir etki yapmamıştır. Olsa olsa acı gerçeği göz önüne seren eserler, onu romantizmden uzaklaştırmıştır, idealizminden değil. Bu durum onun kariyerinde, giderek daha iyi görünümüne hale gelecek olan bir tarihe yönelme olgusuna yol açmıştır. Yani Köprülüzade Turancılık politikasının başarısızlığını gördükten sonra, duygusallıktan kurtulduğu oranda idealizmde bilinçlenmiş, bunun sonucunda da sanatçı kişiliğinden ayrılarak, yani edebiyattan tarihçiliğe kayarak, daha çok bilim adamı, daha çok tarihçi niteliği kazanmaya başlamıştır.”⁶⁶

⁶⁴ F. Abdullah Tansel, “Prof. Fuad Köprülü Hakkında Bazı Notlar”, *Türk Kültürü*, sayı: 57, yıl: V, 649

⁶⁵ M. Altay Köymen, “Türk Tarihinde Araştırma Metodu”, *Milli Kültür*, sayı: 81, Şubat 1991, 13.

Köymen bu yazısında Türkiye'de biri M. H. Yınanç'ın, diğeri ise Köprülü'nün kurduğu iki tarih ekolünün olabileceğinden bahseder. Ancak kendi talebelerinin bile Köprülü'nün ekolünün takipçisi olmadıklarını da itiraf eder. Fakat bir kaç kişi, Köprülü'nün metoduyla çalışmaktadır. Köymen, 17-18

⁶⁶ Nejat Kaymaz, “Türkçü Tarih Görüşü”, 442-3

F. Köprülü'nün ilmî tenkitleri çok kudretli olduğu nispette sert idi. Bu sayededir ki, o, milli tarih hakkında Avrupa'da ve Türkiye'de ileri sürülmüş ve hatta asırlarca yerleşmiş pek çok yanlış tez ve görüşleri yıkmıştır. Bu suretle o, Türk tarihi hakkında yeni ufuklar açmış, yeni meseleler vaz' ve halletmiştir. Onun tenkitlerine karşı ya susulmuş veya cevaplar zayıf kalmıştır. Tenkit ve münakaşalarda daima ilmî hakimiyeti muhafaza etmiş ve çoğu zaman mağlup olmamıştır. Onun ileri sürdüğü görüşler ve tezler de sonraki araştırmacılar tarafından, ana hatları ile teyit edilmiş, genişletilmiş, hatalar da sadece teferruata inhisar etmiştir. İyi araştırmadığı meselelere temas ederken ilmî ölçü ve ihtiyatta çok dikkatli davranması da muvaffakiyetleri arasındadır.

Köprülü, talebelerine tarih hakkında şunları derdi:

“Tarihçi yalnız Orta Çağla uğraşanlardır. İlk Çağ “arkeoloji”dir. Yeni Çağ gazete kolleksiyonu karıştırmaktır. Orta Çağ ise, yazılı vesikaları arşivlerde araştırmak, kütüphanelerde vak'anüvislerin ağdalı dille yazdıkları eserleri okuyup anlamaktır. Müverrih yalnız Orta Çağı incelyenlerden çıkar.” Ve ilave ederdi: “Tarihçiler, yazılarında daima açık kapı bırakmalıdırlar; çünkü yeni bir vesika çıkabilir.”⁶⁷

Köprülü, her ilim dalının kendisine göre bir usûlü olması gerektiğini söyleyerek, gerek tarih gerekse içtümâi ilimlerin hiçbir zaman riyazî ve tabii ilimlerin şekil ve mahiyetinde teşekkül edemeyeciklerinden, tabiatıyla onlarla bunların usûllerinin de ayrı olması gerektiğini söyler. Tarihe parçacı yaklaşmanın yanlışlığını ifade için de, edebiyat tarihinin, medeniyet tarihinin yani bir milletin umumî tarihinin içinde incelenmesi gerektiğini ve tarihe yaklaşım tarzının da bunu dikkate alması gerektiğini söyler. İşte bunları ortaya koymak için bir usûl bilgisine ihtiyaç vardır.⁶⁸

Köprülü'ye göre “tarihçi, geçmişe ait vak'alarını nakil ve ihya etmek istediği cemiyetin önce ırk menşecini, fizikî ve coğrafi çevresinin teşekkülünde yer alan amilleri, siyasi kuvvetinin saha ve nüfuzunu, aile iktisadiyatını, halk hayat ve teşkilatını, bu teşkilatın resmî teşkilat ile münasebetlerini, mülkiyet şeklini, ziraat, ticaret, sanayi, lisan ve edebiyatını, dinî ve ilmî tekamülünü, komşu kavimlerle maddî ve manevî münasebetlerinin derecesini vâzih hatlarla göstermelidir. Eski devirler hakkında tarihî eserler bırakmış ve zamanlarındaki vesikalardan, ancak kendi keyif ve heveslerine uygun gördüklerini kullanmış olan eski tarihçilerimiz, içtümâi bir topluluğun asıl hakiki ve tabii hayatını teşkil eden unsurları hiç fark etmemişlerdir; maatteessüf bir cemiyetin, onu terkip eden unsurlarını, mihanikî hayatını görüp anlamakta zamanımız tarihçileri de onlardan müterakki bulunmuyorlar.”⁶⁹

“Tarihçilerin tarihe ilmî bir mahiyet vermek için dikkate aldıkları diğer bir mesele de, cemiyetlerin inkişaf tarihlerinde ani hareketlerin değil, tedricî bir değişimin hüküm sürmesidir; yani bu suretle tabii ilimler sahasında hakim olan tekamül mefhumu, tarihe de nüfuz etmiş oluyor. Münferit ve müstesna vakaları bir yığın halinde toplamakla bir tarih vücuda getirdiklerine inanan eski tarihçiler için, tarihî hadiselerde bir tenasüp ve intizam tahayyülü tabii mümkün olamazdı. Her vak'a, tesadüfün yahut Tanrı kudretinin bir neticesi gibi telakki olunuyordu. (...) Kainatta münferit hiç bir hadise yoktur; her hadise bir çok

⁶⁷ Enver Behnan Şapolyo, “Hocam Fuad Köprülü”, *Türk Kültürü*, sayı: 47, yıl: IV, Eylül 1966, 98

⁶⁸ Köprülü, “Türk Edebiyatı Tarihinde Usûl”, I,4

⁶⁹ Köprülü, “Türk Edebiyatı Tarihinde Usûl”, I,7-8

sebep ve amillerin birlikte meydana getirdiği ve geleceğe ait bir takım vak'aların muhtelif sebeplerinden biridir. Müverrih, uzun uzadıya bir karanlık saha üzerinde aydınlık bir saha görürse, onu layığıyla ihata ve kıymetinin derecesini idrak edemez; halbuki o karanlığı yok ederseniz, eskiden tarihçiyi şaşırtan, hayrete düşüren parlak nokta, tabii muhiti içinde sebep ve amilleri pek basit görünecektir.” diyen Köprülü, artık tarihçilerin olayların arkasına ve meydana geldikleri şartlara eğilmenin ne kadar gerekli olduğuna inandıklarına dikkat çeker.⁷⁰

Tecrübe ve müşahede usûlünün tarihte tatbik edilip edilemeyeceğini meselesini de tanınmış batılı alim, sosyolog, istatistikçi, tarihçi ve tarih felsefecilerinden nakille tartışan köprülü, tarihte kanunlar ve muayyenlik meselesini, bu husustaki muhtelif nazariyeleri ele alarak tartışmakta ve bu hususta muhtelif alimlerin fikirlerini nakletmektedir. Sonuçta, kendisi de kat'i neticelere varamamakla birlikte, anlaşıldığına göre tarihte kanun ve muayyenliğin olmayacağı kanaatini desteklemiş görünmektedir.⁷¹

Köprülü'nün Tarih ve Tarihçilik hakkındaki bazı görüşlerini, “Bizde Tarih ve Müverrihler Hakkında” başlıklı makalesine başvurarak nakletmek istiyoruz. Tarih-i Osmanî Encümeni ve bu encümenin neşrettiği bazı eserleri dile getirerek, kendi zamanının ve önceki dönemlerin tarihçiliği hakkında bilgiler veren Köprülü, Mufassal Bir Osmanlı Tarihi yazmakla görevlendirilen bu kurumun, çok az şey yaptığını söyleyerek, onu, “Mufassal bir Osmanlı tarihi yazmakla yeni bir kaç vesikadan ufak bir makale vücûda getirmek arasında galiba çok farklar olacak ki, Encümen henüz hiç bir şey ortaya koymadı” diyerek tenkit eder.⁷²

Köprülüye göre, Encümen'in üyeleri mütebahhir ve ortaya koydukları eserler de mütebahhirâne olmakla beraber, hiç biri alim olmadığı gibi ortaya koydukları da alimâne değildir. Çünkü onlar, tarihin felsefesi ve usulü hakkında muayyen bir fikre sahip olmadıkları gibi vak'aları yan yana dizmekle... tarih yazdıkları kanaatindedirler. Halbuki yeni telakkisiyle tarih, tarih sırasına göre yazılmış bir ‘vekayinâme’den büsbütün farklı bir şeydir.⁷³

Köprülü'ye göre tarihçi olabilmek için tarih hakkında edinilecek ilk “felsefi terbiye” de yeterli değildir ve tarihin muayyen bir devri –daha yeni bir telakkiye göre- muayyen bir sınıf hadiseleri hakkında derin bir vukuf ve geniş bir ihataya sahip olmak, ona ait bütün vesikaları tetkik ve terkip edebilmek lazımdır.

Köprülü'nün “Bizde Millî Tarih Yazılabilir mi?” başlıklı makalesini tanıtan Köymen şöyle devam eder: “Bundan sonra “bütün maziyi tetkik vazifesiyle mükellef olan tarihin, çok geniş bir ilim sahası olduğuna dikkat çeken Köprülü, ilmî terakkiler neticesinde tarihin yardımcı ilimlerinin bile bir hayatın ihata edemeyeceği kadar muhtelif geniş parçalara ayrıldığını ifade etmekte, bu kollardan herhangi birine intisap edeceklerin öğrenmeye mecbur oldukları şeylerin birbirinden çok farklı olacağını, haklı olarak beyan etmekte ve bu hususta çeşitli misaller vermektedir. Böylece ihtisaslaşmanın lüzum ve zarureti hakkında

⁷⁰ Köprülü, “Türk Edebiyatı Tarihinde Usûl”, 1,9-10

⁷¹ Köprülü, “Türk Edebiyatı Tarihinde Usûl”, I,12-18. Bkz.: Köymen, “Prof. Mehmed Fuad Köprülü'nün Tarihe Dair İlk Yazıları”, *Türk Kültürü*, sayı: 47, yıl: IV, Eylül 1966, 948-950

⁷² Köymen, “Köprülü'nün Tarihe Dair İlk Yazıları”, 951

⁷³ Köymen, “Köprülü'nün Tarihe Dair İlk Yazıları”, 952

mütelaalarına devam eden Köprülü, modern telakkisiyle bir milletin “dini, hukuku, ahlakı, edebiyatı, güzel sanatları, iktisadiyatı gibi bütün içtümâi müesseseleri”ni bir tarihinin anlayamayacağını, zira mesela dinî bir hadise ile edebî hadîşenin birbirinden farklı olduğunu belirtmektedir.” Köprülü Batıdaki ihtisaslaşmaya değindikten sonra şöyle demektedir: “Halbuki bizde, müverrih her devri ve her müesseseyi ayrı derecede bilen, yani bunların hiç birini bilmeyen demektir. Memlekette değil bu kadar dar ihtisas dairelerine malik alimler, hatta bir müessese tarihiyle uğraşanlar yokken, 35 ciltlik bir tarih vücuda getirmeye çalışmak nihayet bir hülyadır...”⁷⁴

“TÜRKİYE TARİHİ” ADLI ESER HAKKINDA

Türkiye Tarihi yayımlandığı zaman (1923), Türk ve İslam tarihinde o zamana kadar görülen ve bilinen tarihlerden büsbütün farklı olarak, gerçekten tamamıyla ilmî ve çağdaş bir şekilde ve bir siyasî ve askerî tarihten ziyade kültür ve medeniyet tarihi mahiyetinde sunulmuştur. Bu eserde, önce o günkü Türk alemi hakkında, batıda tartışması yapılan hususlardan, etnolojik, filolojik ve istatistikî malumatı verildikten sonra, Müslüman olmazdan evvel geçirdikleri siyasî ve medenî hayat, kökenleri, dinleri, dilleri, göçleri, yaşadıkları mekanları, musiki, yazı, edebiyat, destanlar konu edilmiştir. Daha sonra Türklerin İslamlaşması ve İslam alemindeki ilk durum ve hizmetleri, ilk Müslüman Türk devletleri, Tulunîler, İhsidîler, Karahanlılar, Gaznelîler, Selçuklular ve bu devletlerdeki her türlü medenî, edebî, dinî ve siyasî hayat ele alınmıştır. Selçukî İmparatorluğu ve medeniyetlerine birer bölüm ayrılmış, Anadolu'nun Türkleşmesi işlenmiş ve müstakil bir bölüm olarak da Bizanslılar'la ve Haçlılarla mücadeleler ele alınmıştır.

Kitapta ele alınan tüm konular, bugün de ilk öğretimden üniversite eğitimine kadar her tarih dersinde işlenen konulardır. Bu konular ve ilgili münasebetleri gayet veciz ve seçkin bir tarzda anlatılmıştır. Türk tarihinin cihan tarihindeki yerini gösteren mufassal bir mukaddimenin ilave edildiği bu eser, etnoloji ile din, lisan, edebiyat, güzel sanatlar, hukuk ve iktisat tarihlerine geniş bir nisbet verildiği cihetle, daha ziyade medeniyet tarihi sayılabilir.

Köprülü bu eserinde, bizzat kendisinin bazı araştırmaları yeni zikrettiğini ve bunlara dair tafsilata girdiğini söylediği yerler olmakla birlikte, bir çok eserde yaptığı gibi, tarihçilere yol gösterecek araştırma konularına da işaret etmektedir: İlk Çağlara ait Türk tarihi çalışmalarının yokluğuna temas etmesi (s. 4), Türk tarihinin bilinmesinin, cihan tarihini bilinmesine de büyük katkı sağlayacağını iddia etmesi (s. 5), Türk dili ve lehçeleri hakkında yapılmış araştırmaların hem sathî ve yetersiz hem de yanlışlarla dolu olduğunu dile getirmesi (s. 7 vd.), Türk kavimlerinin etnolojinin yapılmadığı ve yapılanların çok eksik olduğuna dair iddiaları (s. 13 vd.), Türk kültürünün komşu kültürlerle teması ve etkilenişi (s. 60 vd.) ve Türk milli destanlarının araştırılması zaruretine vurgusu (s. 71), Türk devletlerine teşkilatta örneklik yapmış olan Samanî devlet teşkilatına eserlerde fazlaca yer verilmemiş olması (s. 100) ile Gazne sanatı hakkındaki araştırmaların azlığına vurgusu (s. 155), Oğuzlara dair ciddi çalışmaların yapılmamış olması (s. 179) ve Türkler'in İslâm medeniyetinin teşekkülündeki hizmetlerinin araştırılması gereği (s. 269) Selçukîler'in siyasî ve idarî teşkilatına ve o devir medenî hayatına dair araştırmaların yapılmadığı (s. 270) gibi konular bunlardan bazılarıdır.

⁷⁴ Köymen, “Köprülü'nün 'Tarihçe Dair İlk Yazıları”, 956

Türk tarih çalışmalarının bugün geldiği noktanın bırakan yeterli olduğunu henüz yıllarda bile olduğunu iddia etmenin çok yanlış olduğuna inanıyoruz.

Daha önce değindiğimiz gibi Köprülü'nün işaret ettiği konular talebeleri ve talebelerinin talebeleri tarafından çalışılmış ve çalışılmaya devam etmektedir. Bunu görmek için bilhassa Ankara'daki Üniversitelerin Tarih Bölümleri ve İstanbul Üniversitelerinin Tarih bölümlerinde yapılan çalışmalar ile İlahiyat Fakülteleri İslam Tarihi Bilim dalında yapılan birçok çalışmaya bakmak kafidir. Sadece yukarıda verdiğimiz örnekler üzerinde konuşacak olursak, Osman Turan, Halil İnalçık, İbrahim Kafesoğlu, Bahaeddin Ögel, M. Altay Köymen, E. Behnan Şapolyo, Mustafa Akdağ, H. Gazi Yurdaydın, Faruk Sümer, H. Dursun Yıldız, Reşat Genç, Yusuf Halaçoğlu, Erdoğan Merçil, Abdulkadir Donuk, Neşet Çağatay, Bahaeddin Yediyıldız, A. Yaşar Ocak, Mustafa İayda, Tahsin Banguoğlu, Şerif Boratav, O. Şaik Gökyay, Nihal Atsız, N. Sami Banarlı, Ziya Karamuk, Abdülbaki Gölpınarlı, R. Melül Meriç, F. Abdullah Tansel, Mecdu Mansuroğlu, Mehmet Kaplan, Ahmet Ateş, Şükrü Elçin ve daha bir çoklarının çalışmaları hep Köprülü'nün temas ettiği ve temas edilmesini istediği konulardır. Ayrıca Köprülü'nün ekibinde yer alan Abdülkadir İnan, R. Hulusi Özden, R. Rahmeti Arat, Şerafettin Yaltkaya, Kilisli Muallim Rifat, Ahmet Caferoğlu, Akdes N. Kurat ve Kıvımuddin Burslan'ın da Türk tarihi, edebiyatı ve kültürüne katkıları aynı minvaldedir.

Bir talebesinin Köprülü'nün "Türkiye Tarih" adlı eseri hakkındaki kanaatleri şu şekildedir:

"...1923 tarihinde *Türkiye Tarihi*'ni çıkardı. İşte feyz aldığım bu eserdir. Osmanlılar'dan önce engin bir Türk tarihi olduğunu ben bu eserden öğrendim. Hunlar, Gök-Türkler, Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular'ı öğrendim. Hele Oğuzlar'a ait bilgi ise pek zengindir. Türk mitolojisini bu eserden okudum. Milli tarihimizi yazmak hevesini bu eseri okuduktan sonra duydum. Köprülü bir edebiyatçıdan ziyade tarihçi idi."⁷⁵

Bu kitap günümüzde halen daha okunmaya ve ele aldığı konular itibarıyla baş vurulmaya layık bir eserdir. Keşke arka kapağında bahsedilen ikinci cildi de çıkmış olsaydı...

⁷⁵ Şapolyo, "Hocam Fuad Köprülü", 981

ABSTRACT

Fuat Köprülü was one of the greatest scholars, historians, and intellectuals of Turkey during the late Ottoman and Early Republican periods. He not only educated himself but also read and discussed on the western publications, especially books on methodology, history, literature, and sociology. In addition, he made translations from French, and published both scientific and literary articles.

He came to be well-known in the scientific world by one of his first articles titled "Methodology in the History of Turkish Literature" and his book titled "The First Mystics in Turkish Literature". He was one of the first scholars producing many works on the culture, civilization, religion, literature and art of the Turkish World. Most of these works are still among the classics in these fields.

Köprülü wrote his works in the perspective of national historiography and emphasized that one should have knowledge of all of the Turkish history to understand and study any related part of it. In his opinion, a Turkish historian should know about all the geography, history and other elements of the civilization of Turkish states, otherwise misunderstanding and lack of truth would be inevitable without this method. That is why he had to focus his studies on Turkish states and their civilizations despite the fact that he was a literary historian. According to him, literary history could not be studied without knowing political history and political history could not be researched without knowing the religious history...

He both founded the "Köprülü School" in scientific studies on the grounds of the national history studies he had conducted as a good follower and practitioner of the "Annales School" and contributed to the foundation philosophy of the our republic.

Keywords: Fuat Köprülü,
History,
Methodology,
Annales,
Civilization